

סיפור שימור

בית הדואר במושב נהלל

רמזים מן העבר – מבט אל העתיד

חוברת זו מבוססת על ראיונות עם המעורבים בפרויקט ועל תיק התיעוד בית דואר נהלל, מאת האדריכלית ענת אסתרליס (2021).

תודות למרואיינים:

עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
אדר' ענת אסתרליס, אדריכלית הפרויקט
אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
בזדוג' עבדול רחים, ראש צוות שימור פיזי במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

יאיר מור, מזכיר ועד מקומי נהלל

רון ירדנאי, פרויקטור מטעם נהלל

עזריה מנחם, מהנדס מחוז צפון (בגמלאות), דואר ישראל

תחקיר, ראיונות ועריכה: איל שפירא

צילום: איל שפירא, ארנון חפץ, רוני חיימוב

תצלומים היסטוריים: ארכיון נהלל

עריכת לשון: נירית איטינגון

הפקה: עידית מידן, רוני חיימוב, בוריס אמינוב, תחום מידע ופרסומים, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

עיצוב והדפסה: רויטל אסולין, דפוס ש.ה.ר.

בשער: בית הדואר לאחר השימור

שער אחורי: בית הדואר בשנת 1934

נדפס בישראל תשפ"ג - 2023

© כל הזכויות שמורות למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

מסת"ב 978-965-7685-25-9

שמה של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עבר כמה גלגולים. בצד השם הנוכחי יופיע בחוברת גם הקיצור "המועצה לשימור אתרים".

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, מקוה ישראל 5891000

03-5059197 | טל' | shimur@shimur.org.il | www.shimur.org

עמרי שלמון | מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בית הדואר בנהלל: "רומן" של אנשי בראשית כילדים גדלנו על שירה של נעמי שמר, "הדואר בא היום באוטו האדום". עד היום שיר זה הוא "עוגן" תרבותי בשירי ילדים. נוכל אפילו לנחש שדרך בית הדואר בנהלל הגיע שואב האבק מאמריקה אל הדודה בנהלל, כמתואר בספרו האל-מותי של מאיר שלו הדבר היה ככה. בית הדואר בנהלל מסמל את הקשר שבין אנשי נהלל, מושב העובדים הראשון, לעולם שמחוץ למושב, מחוץ לעמק, קשר המגיע עד רחבי העולם ועד קצהו. בתי דואר, כמו רכבות ומסילות ברזל ישנות, יש בהם תמיד כמיהה, סקרנות אל הלא נודע; חיבור בין עולמות, בין תרבויות, בין חיי השגרה היום-יומיים לבין המרחבים הקרובים והרחוקים, ושיח תמידי ביניהם.

אף שבית הדואר בנהלל הוא מרכז ציבורי מנהלתי מקומי בעיקרו, הרי ניכרת בו היטב ההשקעה הגבוהה באדריכלות ובבנייה איכותית. זו עולה בקנה אחד עם תפיסתם של החלוצות והחלוצים באשר לחשיבות שיש להקנות למבני הציבור, כאלה המשרתים את כלל הציבור. בבחינת בית מידות על רקע הצניעות-עד-סגפנות של מגורי משפחות האיכרים. כזה הוא גם בית העם הסמוך, שתכנונו הופקד ביד האדריכל ריכרד קאופמן, מגדולי אדריכלי ארץ ישראל וההתיישבות העובדת, שתכנן את היישוב כולו כעיגול עם מעגל פנימי. לפרויקט השימור שותפים המועצה האזורית עמק יזרעאל, רשות דואר ישראל, מושב נהלל (שלאחרונה חגג 100 להיווסדו) והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, בסיוע משרד התרבות והספורט. כשנולד הפרויקט, מתוך העניין, הצורך והרצון לשמר את בית הדואר בנהלל, נערכנו לתחילת העבודה בכמה שלבים: הכנת תיק תיעוד וחקר, תכנון אדריכלי והנדסי, איתור שותפים לפרויקט ואיגום המשאבים לביצוע. ואכן, בהחלטה לשמר את בית הדואר בנהלל נעשו הפעולות המקצועיות הנדרשות כדי שבית חשוב זה, התופס מקום חשוב באתוס המקומי של נהלל, יזכה לכבוד הראוי לו. הבית עבר שימור מקצועי בצד שינויים שונים שנדרשו, בהתאם לרוח הזמן. כך יצרנו שיח בין השימור והאותנטיות לבין ההתאמות הנדרשות להמשך הפעילות של המבנה כבית דואר, לשנים רבות לעתיד.

זו הזדמנות נפלאה להודות לכל מי שיזם את שימורו של בית הדואר בנהלל ותרם לו: תושבי נהלל; המועצה האזורית עמק יזרעאל בראשות אייל בצר; רשות הדואר; אדר' ענת אסתרליס – מתכננת הפרויקט ומכינת תיק התיעוד; אורי בן ציוני – מנהל מחוז צפון במועצה לשימור אתרים, ששקד על התהליך המקצועי והסטטוטורי בפרויקט; מהנדס ראשי אהרון לויתן וצוות מחלקת התכנון במועצה לשימור אתרים; קבוצת השימור הפיזי במועצה, בניהולם של בדדוג' עבדול רחים ועדי לבנה; נגריית השימור; משרד התרבות והספורט; מחלקת הכספים במועצה לשימור אתרים; ארנון חפץ – מנהל תחום שימור פיזי במועצה לשימור אתרים, שחתר למצוינות וארגן את עבודות השימור. תודה לתחום מידע ופרסומים במועצה לשימור אתרים – עידית מי-דן ורוני חיימוב, ולאיל שפירא – עורך וכותב החוברת.

בברכת נחישות ימינו כקדם, כי "הדואר בא היום באוטו האדום".

אייל בצר | ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל

בארכיון נהלל, ניתן למצוא התכתבויות מרתקות בין ועד המושב למפקח משרדי הדואר המנדטורי, באשר להקמת סוכנות דואר במושב העובדים הראשון בישראל. במכתב משנת 1927, כותב סגן המנהל הכללי של מחוז צפון של משרד הדואר והטלגרף: "אפשר שהנהלת הדואר תסכים לפתוח משרד אם יש באפשרותכם לסדר מקום מתאים לשכירה. הדירה צריכה להיות מורכבת מבית בעל שלושה חדרים. חדר אחד צריך להיות גדול לפחות 6 מטר על 4 מטר עם מים ובית כסא". ועד הכפר, שחפץ במיסוד התקשורת והנגשת השירות לחלוצי נהלל, שכך תקשרו עם הסביבה ועם העולם, מיהר

לקדם את בניית המבנה השני בנהלל – בתחילה, הוקם בשנת 1928 מבנה זמני קטן. בשנת 1935, המחלקה לעבודות ציבוריות של שלטונות המנדט הבריטי בנתה את מבנה הקבע: מבנה בסגנון כפרי אירופאי, בריטי או גרמני, בן קומה אחת וגג רעפים, הדור ביחס לסביבתו, שתוכנן ע"י אדריכל לא ידוע. המבנה כלל גם דירת מגורים למנהל הסניף, ובנוסף חדרי קבלת קהל ושירות לדואר ולמרכזיית טלפון. על אף שמדובר בסניף דואר מקומי של יישוב כפרי, בתכנון המבנה ניתנה תשומת לב מיוחדת לפרטים, בהתאם לתקופה בה נבנה: חלונות עץ מקושטים וקישוטיים, גימורי פספרטו בפינות הבניין ופריטי דואר מיוחדים שנשמרו בו - כמו תיבת הדואר הקבועה בקיר החזית, והכספות בחדר הצדדי. הארכיונאית המיתולוגית של נהלל, יזרעאלה בלוך שהלכה השנה לעולמה בשיבה טובה, כתבה: "מאז הימים הראשונים של יסוד נהלל היו החברים כותבים, מתפלמסים, מתקשרים ומשתפכים ואפילו כותבים יומנים. התקשורת בארץ, במיוחד עם המרכז התרבותי והחברתי שהתחיל להתהוות בארץ, לא הייתה קלה ופשוטה ואז התבטא הצורך בדואר". במכתב נוסף משנת 1939, נחשף חלק מההיסטוריה המרתקת של אותה תקופה: מפקח משרדי הדואר הבריטי כותב לוועד הכפר: "הרינו להודיעכם שלפי הסידורים הקיימים, הדואר לנהלל לא נשלח ביום שבת, היות ואין ליווי צבאי ביום ראשון, המכתבים לנהלל סובלים איחור. המחלקה הזו מוכנה לסדר משלוח דואר ביום שבת, כדי לאפשר חלוקת המכתבים ביום ראשון בבוקר. הריני איפוא להודיע - אם יכולים אתם להמציא בכל יום שבת עגלה עם סוס, כדי להוביל את הדואר מתחנת המשטרה למשרד הדואר...אם כן, יעשו סידורים עם המשטרה להמציא גם ליווי לרוכבים". אפשר רק לשער מה חיכה בשקי הדואר. מכתבי אהבה, הודעות חשובות, עולמות רגש וחוויה, כסף, בשורות טובות ופחות טובות. בית הדואר בנהלל הוא מבנה היסטורי בעל ערך אדריכלי, היסטורי ותרבותי. הוא חלק מההיסטוריה של התפתחות הדואר בארץ, וככל הנראה היה סניף דואר ראשון בארץ ביישוב כפרי. מבנה הדואר הוא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של נהלל. היום גדלים בעמק ילדים שהם בני הדור השישי והשביעי לחלוצים שהקימו את נהלל. אנו מודים על הזכות לשמר פיסת היסטוריה חשובה זו, ולהמשיך להעניק לתושבינו את השירות החשוב כל כך. המבנה ההיסטורי שופץ לאחרונה ומשמר את יופיו המקורי. אני מודה לכל העושים במלאכה ומאחל לכולנו שהוא ימשיך לשרת את אנשי נהלל והאזור.

"פינת שימור"

כשנכנסים אל בית הדואר ההיסטורי במושב נהלל שבעמק יזרעאל נגלה לעין קטע קיר שבו כמה שכבות צבע נוספות. זהו רק אחד הרמזים לעברו המרתק של המבנה, שנחנך באמצע שנות השלושים של המאה שעברה – וזכה באחרונה לתנופת שחזור ושימור מקיפה. שלושת כתמי הצבע הבולטים הללו מופיעים בצבעי צהבהב, ירוק בהיר וירוק כהה. הם התגלו במהלך עבודת השימור, ומעריכים כי הצבע המקורי שבהם הוא הצהבהב, שאפיין את סגנון הבנייה הבריטי באותם ימים. למעשה, את הצבע הזה אפשר למצוא גם כיום בבתי פרדס שונים בני התקופה. קטע הקיר הייחודי הוא חלק מ"פינת שימור" בבית הדואר הקטן, מעין תזכורת לימים עברו. מעליו נעוץ בקיר מפסק ההפעלה המקורי של מאורר התקרה. המאורר עצמו זכה אף הוא לשימור מכני, וכנפי המתכת שלו טופלו בקפידה כדי לשוות להן את המראה המקורי שלהן. אלו הם רק חלק מהרמזים שהושארו על כנם בבית הדואר, הממשיך גם כיום – לאחר כמה חודשי עבודות שימור – לשמש בתפקודו המקורי.

מתחקים אחר העבר

כפי שמתרחש לעיתים קרובות במחזורינו, גם בית הדואר במושב העובדים נהלל נולד כמבנה זמני, והוקם בגלגולו הראשון בשנת 1928. בהמשך, בשנת 1935, חנכה המחלקה לעבודות ציבוריות של שלטונות המנדט הבריטי את בית הדואר כמבנה קבע. עם זאת, זהותו של האדריכל שניצח על המלאכה נותרה עלומה גם כיום. המבנה מתהדר בסגנון אדריכלי השואב את השראתו מהסגנון האירופי-כפרי שהיה נהוג בבריטניה ובגרמניה. המבנה, בן קומה אחת וגג רעפים מרשים, התבלט בסביבתו הקרובה בזכות מראהו המהודר. מעת שנחנך, ובמשך עשורים אחדים לאחר מכן, פעלו בו סניף דואר ומרכזיית טלפון, והוא כלל גם את דירת המגורים של מנהל הסניף. בתיק התייעוד שהכינה האדריכלית ענת אסתרליס, המתחקה אחר עברו של בית הדואר, מצוין כי המבנה המקורי היה סימטרי. החזית הראשית הייתה בצורת משולש, שנוצר באמצעות גג הרעפים ושני האגפים המשופעים שמשני צידיו. אגף הדואר פנה לרחוב הראשי שבמרכז נהלל, ומגוריו של מנהל בית הדואר שכנו באגף הפנימי, האחורי.

מאז הקמת המדינה והעברת המבנה למחלקת הדואר הישראלית שופץ המבנה פעמים מספר. עם זאת, השינוי המשמעותי ביותר היה הריסת האגף הדרומי בשנים 1959-1960. האגף נהרס לצורך בניית בניין בזק הצמוד, ששימש כמרכזיית טלפון. שינוי זה פגע במאפיין הניאוקלאסי הבולט ביותר של בית הדואר – הסימטריה.

אף שמדובר בסניף דואר מקומי של יישוב, מפתיע לגלות כי בתכנון המבנה הוענקה תשומת לב מיוחדת לפרטים, בהתאם לתקופה שנבנה בה. דוגמאות בולטות לכך הן, למשל, חלונות עץ מקושטים וקישוטיים, וכן גימורי פספרטו בפניו של המבנה. לצד אלו מצויים בו פריטים ששרדו היטב את שני הזמן, ובהם תיבת דואר הנטועה בקיר החזית, וכספות המצויות בפנים המבנה. במרוצת השנים המשיך סניף הדואר בתפקודו המקורי, אך אגף המגורים הוסב לגן ילדים. הגן פעל במקום שנים ספורות בלבד.

תיק התייעוד של בית הדואר יצא לאור בתחילת שנת 2020. התיק נערך לצורך שחזור ושימור המבנה ברוח השימור, באופן שיאפשר ללקוחות הסניף להשתמש בו בנוחות. בתיק זה סקרה אסתרליס את תולדות המבנה על בסיס עבודת שדה, מקורות ספרותיים, עיתונות היסטורית ותייעוד ארכיוני.

נהלל: הרעיונות הופכים למציאות

ממצאים ושרידים ארכיאולוגיים שהתגלו בעמק יזרעאל מעידים על התיישבות קדומה באזור עוד באלף ה-7 לפני הספירה. חשיבות רבה נודעה לעמק בזכות קטע מהמשכה של "דרך הים" שחלפה בו – בין מישור החוף לבקעת הירדן. דילוג מהיר קדימה, אל העת החדשה – והעמק זכה למתיישבים חדשים: גרמנים טמפלרים שהתיישבו בו במחצית השנייה של המאה ה-19. בראשית המאה ה-20 רכשו מוסדות ציוניים קרקעות בעמק, ובשנת 1911 עלה על הקרקע היישוב היהודי הראשון בו: הקואופרציה במרחביה. עשר שנים מאוחר יותר קמו עין חרוד ונהלל. אלו סימנו את המשך ההתפתחות של ההתיישבות בעמק. נהלל, שנוסד בשנת 1921 בצפון עמק יזרעאל, היה המושב הראשון בארץ ישראל שהוקם על בסיס עקרונות מושב העובדים. המושב, ששטחו כיום כ-8,700 דונם ובו 77 משקים חקלאיים, קרוי על שמה של העיר המקראית הנזכרת, בין השאר, בספר יהושע: "וְקָטַת וְנִהְלַל וְשָׁמְרוֹן וַיְדַאֲלָה וּבֵית לָחֶם עָרִים שְׁתֵּים עָשָׂר" (יט, 15). בימי המשנה והתלמוד התקיים במקום היישוב היהודי מהלול, שזוהה במקורות חז"ל עם נהלל המקראית. באותם ימים צוינה מהלול כמעיירה שהועלו ממנה מעשרות לבית המקדש. הראשון שהעלה את רעיון מושב העובדים בארץ ישראל היה הסופר והאגרונום יצחק וילקנסקי, שכתב על כך מאמרים נלהבים. אך להבדיל מהרעיונות המופשטים של וילקנסקי, מי שניסח את הרעיונות הללו באופן מעשי היה אליעזר יפה, מראשי ההתיישבות החקלאית בארץ ישראל ואחד ממייסדי נהלל. יפה פירט את משנתו בחיבור שהתפרסם בשנת 1919, ושילב בו בין ערכים סוציאליסטיים לבין הרצון לפרטיות ולשמירה על התא המשפחתי.

על תוכנית האב להקמת מושב נהלל ניצח האדריכל ומתכנן הערים היהודי ריכרד קאופמן (1887 - 1958), יליד פרנקפורט שבגרמניה. קאופמן, מי שנחשב למתכנן הראשי של ההתיישבות הציונית מראשית המאה ה-20 ועד תום ימי המנדט הבריטי בארץ ישראל, היה האדריכל של המוסדות הציוניים – והשפעתו הרבה ניכרת עד לימים אלו. בימי חייו ניצח קאופמן על יותר מ-600 פרויקטי תכנון ואדריכלות ברחבי הארץ. אלה כללו כמאה יישובים חקלאיים, ובהם מושבים וקיבוצים רבים, וכן יישובים עירוניים. בזכות אלה שמור לו מקום של כבוד בבניין הארץ.

קאופמן פעל לממש את רעיון "עיר הגנים" של מתכנן הערים הבריטי סר אבנעזר הווארד, שהגה את הרעיון בסוף המאה ה-19 ככלי לחיבור בין ההתיישבות העירונית לבין הטבע. בידיו של קאופמן הפך רעיון עיר הגנים לכלי לביטוי הרעיונות החברתיים של הווארד, לצד האידיאות של ההתיישבות החקלאית הציונית הצעירה והדרישות של המוסדות הציוניים. כל אלה שולבו בהקשבה לצורכיהם של המתישבים היהודים. למעשה, קאופמן הביא לידי ביטוי בתכנונו את איכות החיים, לפני שזו הפכה למושג שגור.

קאופמן דגל בחזרה אל הטבע ובחיבור הדוק אליו, וכן ביצירת בידול בין ההתיישבות הציונית לבין היישובים הערביים בארץ. למרות חיבתו למונומנטליות הוא הקפיד ליצור תוכניות המתאימות היטב לתנאי הטופוגרפיה והסביבה המקומיים. עם הפרויקטים הידועים יותר של קאופמן נמנים תוכנית

המתאר למושב כפר יהושע, תכנון השכונות בת גלים, הדר הכרמל, נווה שאנן ואחוזת בחיפה, תכנון קריית חיים, המעונות לעובדי מפעל ים המלח, חדרי האוכל של הקיבוצים עין חרוד וגניגר (בין השאר), הבית המרכזי ביריד המזרח שנערך בתל-אביב ב-1934, שכונות בירושלים, ובהן רחביה, בית הכרם ומקור חיים, בית אגיון (מעון ראש הממשלה) ועוד. כאמור, אחד הפרויקטים הידועים של קאופמן, שאף עורר הדים ברחבי העולם, היה תכנונו של נהלל. ראשוני נהלל היו אנשי העלייה השנייה והשלישית שהגיעו ארצה ממזרח אירופה. הם הביאו עימם ערכים סוציאליסטיים מובהקים, אך לצידם דגלו בשמירה על הפרטיות ועל התא המשפחתי – שלא כפי שהיה נהוג בקיבוצים. בתכנון של מושב נהלל נעשה שימוש בצורת העיגול. לעיגול המפורסם של נהלל הייתה אומנם מטרה חשובה שנגעה לשמירה על הביטחון, אך הוא ביטא, הלכה למעשה, את ערכי מושב העובדים, ובהם שמירה על שוויון. כל משק מצוי במרחק שווה מטבורו של העיגול, ואגב כך גם החלקות החקלאיות עצמן – המצויות בצד החיצוני של העיגול – שוות בגודלן. בלב העיגול הוקמו מוסדות ציבור ששימשו את המתיישבים. במהרה הפך המושב למודל להקמתם של מושבי עובדים נוספים בארץ.

הדואר המודרני בארץ ישראל – ובנהלל:

היסטוריה מקוצרת

שירותי דואר מודרניים החלו לפעול בארץ ישראל לקראת סופה של התקופה העות'מאנית. התנופה העיקרית התרחשה באמצע המאה ה-19, בזכות קונסוליות אירופיות שזקקו לשירותים אלו ופתחו משרדי דואר בירושלים וביפו. בשנת 1865 החלו לפעול גם הדואר העות'מאני ושירותי טלגרף. נמל יפו היה השער העיקרי לדברי דואר נכנסים ויוצאים, מהארץ ומחו"ל, ובשנת 1892, עם חנוכת קו הרכבת יפו-ירושלים, הואצה חלוקת הדואר בין שני היעדים המרכזיים הללו. משנת 1904 ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה נפתחו סניפים של הדואר העות'מאני בחלק מהמושבות היהודיות, אך השירות התאפיין באיטיות ובחוסר מהימנות. החל משנת 1917 עבר שירות הדואר לממשל הצבאי הבריטי, ובקיץ 1920 נוסדה מחלקת הדואר והמברקה של ממשלת המנדט, בהתאם למודל של משרד הדואר הבריטי. בימי המנדט הבריטי הוקם גם שירות טלפוניה. במהלך תקופה זו נפתחו סניפי דואר בערים ובמושבות בארץ, ובהן זכרון יעקב וראשון לציון, ובהמשך – גם בנקודות יישוב חדשות דוגמת בנימינה, עתלית, עין חרוד, מגדיאל ונהלל. נוסף על דואר רגיל הם הציעו גם שירותי דואר רשום ודואר מהיר, והעברת דברי דפוס, כספים וחבילות ברחבי הארץ. באמצע שנות העשרים של המאה שעברה נשלח הדואר לחו"ל פעמיים בשבוע, דרך מצרים. סוכנות הדואר הראשונה בנהלל נפתחה בשנת 1923, וכארבע שנים מאוחר יותר הותקן במושב שירות טלפוניה. ב-1928 נפתח בנהלל סניף דואר של ממש (להבדיל מסוכנות), ופעל מצריף עץ. בהתאם למדיניות ממשלת המנדט, הכיתוב על שלט הסניף היה בשלוש שפות: אנגלית, ערבית ועברית.

באותה עת החלו לחפש אחר מבנה בטון מתאים. בסוף 1934 הקציבה ממשלת המנדט סכום משוער של 900 – 1,000 לא"י לבניית בית דואר חדש בנהלל. באותה עת נחתם חוזה בין ועד נהלל לבין מחלקת העבודות הציבוריות, ולפיו יוחכר שטח להקמת בית דואר ביישוב שיקלול שני חדרים, מטבח, פרזדור ושירותים. היה זה האות לתחילת הנחתם של היסודות לבית הדואר במרכז המושב.

רון ירדנאי, דור רביעי בנהלל ומי ששימש פרויקטור מטעם המושב, מספר: "סבי חוזקה, בן ה-98, יליד נהלל, היה ילד בעת הקמת הדואר. הוא מספר כי הדוור היה נוהג לרכוב על חמורו כדי לאסוף את דברי הדואר. בהמשך, מתוקף תפקידו, שימש הדוור כערוץ התקשורת העיקרי בין החיילים למשפחותיהם".

יש לו, לנהג שלנו, חבילות דואר למסור לנהלל ואנחנו נכנסים למושב. פקיד הדואר יוצא לקראתנו ומקבל את שק המכתבים: מלא וגדוש. לפי גודל השק, אומר לי הנהג, אפשר לדון על מצב הרוחות בארץ. בימים כתיקונם, אין השק מלא אלא עד מחציתו. ואילו בימים סוערים כאלה הרי הוא מלא וגדוש.

עיתון הארץ, 11 במאי 1936

והנה הדואר. גם הוא שוכן בבניין חדש שנבנה לשמו לפני שלוש שנים. ארבעה פקידים עובדים בו. זהו שזכה לשמש דואר מרכזי לכל העמק לזמן קצר. היה זה בשעה שנגזר על מספר בתי דואר לבלו לעשות כל העברות בהמחאות-דואר. עפולה ועין חרוד היו בכלל הזה ודואר נהלל הורשה להמשיך בפעולותיו הרגילות, אף הכספיות.

עיתון הצופה, 8 בפברואר 1939

בקיץ 1945 שימשה מרכזיית הטלפונים הידנית בנהלל "גוש גדול של יישובים ומעביר במשך יום כ- 200 שיחות-חוץ". עם זאת, בתקופת קטיף הפרי והובלתו היא לא עמדה בעומס, אותה הפעיל "עובד אחד ויחידי העובד גם עבודה חלקית בדואר". לאור זאת הושמעו תלונות מדוע לא יורחב השירות. "האם לא הגיעה השעה לתקן את המצב במרכז טלפונים זה שנזקקה לו אוכלוסייה של הרבה אלפים?"

עיתון על המשמר, 26 ביולי 1945

לקראת עזיבת הבריטים את הארץ פסקו בהדרגה שירותי הדואר המנדטורי, והחלו ההכנות להפעלת מחלקת הדואר של המדינה היהודית העתידית. שירות זה החל לפעול באופן רשמי ב-16 במאי 1948 – יומיים לאחר הכרזת העצמאות והקמת מדינת ישראל. בשנים הבאות המשיך סניף הדואר בנהלל לשרת את יישובי האזור, והשתייך למחוז הצפון של דואר ישראל. באמצע שנות החמישים נערכו בסניף שיפוצים ותיקונים קטנים. בעקבות התפתחות התקשורת בישראל הוחל באפריל 1959 בתכנון מרכזיית טלפונים שתיבנה בצמוד למבנה הקיים. עבודת הפיתוח הוכנה באמצעות מע"צ והוצאה למכרז לקבלן חיצוני לביצוע. העבודות התבצעו בשנים 1959 – 1961, וכללו הקמת מבנה נוסף צמוד למבנה הדואר הקיים ששוקם. במרץ 1963 נחנכה בנהלל באופן רשמי מרכזיית טלפונים אוטומטית.

בית הדואר: המצב לפני השימור

רון ירדנאי מספר כי בית הדואר שופץ באופן מינימלי לפני כעשור, רק כדי שאפשר יהיה להמשיך ולקיים את הסניף. מאוחר יותר, כאשר נדרש שוב שיפוץ, הסניף נקלע לבעיה: המבנה שייך לדואר ישראל, והוא אף הוא מוגדר כמבנה ציבור בלבד – עניין מגביל כשלעצמו – אך בעצם יושב בלב נהלל, בין המבנים הציבוריים. בשל שיוכו לדואר ישראל, נהלל לא יכלה להיכנס לשיפוץ על דעת עצמה, וכך בית הדואר נפל בין הכיסאות. חשוב לזכור שמדובר בפונקציה מאוד חשובה לקהילה המקומית. בשנת 2018, כחבר הנהלה, נכנסתי למזכיר האגודה החקלאית וביקשתי שייתן לי לנהל את העניין כפרויקטור, לאחר שהבנתי שהפרויקט תקוע. הצעתי שנהלל תשתתף במימון – חצי מהסכום מכספי האגודה וחצי מהוועד המקומי – ושדואר ישראל יתחייב להפעיל את הסניף בעשר השנים שלאחר תום הפרויקט. בהמשך פניתי לאורי בן ציוני מהמועצה לשימור אתרים, שהשיג את האישורים והמימון מהצד שלו. בשלב הבא, ארנון חפץ מהמועצה לשימור אתרים נכנס לתמונה, וכך גם אסתר ליס, שהחלה בכתיבת תיק התיעוד. פניתי גם לדואר ישראל. הם מצידם לא יכלו לתקצב את העניין, אך הסכימו לזווד את המבנה ולהוסיף פריטים חיוניים אחרים. לבסוף, כל שנותר היה לפנות לאייל בצר, ראש המועצה האזורית עמק יזרעאל, שמאוד תמך ונתן כתף. בצר ביקש מייד מסגנו, אבי סימוביץ, לוודא שמהצד של המועצה הדברים קורים. כך הגענו למצב שבו גייסנו את כל התקציב לתחילת העבודה. ידעתי שברגע שמתחילים לעבוד, כבר לא עוצרים. כאמור, בית הדואר המשיך לשמש בתפקידו המקורי עד לתחילת עבודות השיקום והשימור. אגף מגוריו של מנהל הסניף (החלק האחורי של המבנה), ששימש כגן ילדים, נמצא במצב תחזוקה ירוד. הקירות היו מעוטרים בגרפיטי, הריהוט שבור, ועל הרצפה פסולת. אלה היו המפגעים העיקריים במבנה:

• גג אסבסט.

• חדירת מי גשם והתקלפות/התנפחות הטיח.

• הימצאות תשתיות שונות על גבי המבנה.

• סגירה מאוחרת של חלון מקורי.

• פרופילי עץ שהוחלפו בפרופילי אלומיניום.

בתיק התיעוד המפורט שהכינה מציינת אסתרליס כמה ערכים מרכזיים המאפיינים את בית הדואר. ערכים אדריכליים: מדובר במבנה מנדטורי המסמל את זרות המנדט לנוף המקומי – מבנה קישוטי בעל חזות אירופית, במרכז מושב. גג הרעפים והפרטים שבו נראים כלקוחים מאזור אחר בעולם. מסיבה זו, שימור הפרטים הוא חלק בלתי נפרד משימור המבנה. נוסף על כך, החלוקה המקורית לסניף דואר ולאגף מגוריו של מנהל הדואר היא חלק מהותי במבנה. היה הכרח לספק למנהל הסניף מגורים, כדי שיוכל להעתיק את מגוריו ועבודתו מעפולה לניהול סניף נהלל. ערכים אורבניים: מבנה בית הדואר הוא חלק מהרקמה הציבורית של נהלל, וניצב במעגל הפנימי של התוכנית האיקונית שתכנן קאופמן. זהו חלק בלתי נפרד מרצף מבני המנהלה, סמוך למזכירות המושב. בשל דלילותה של רקמה זו, לכל מבנה בה יש חשיבות במערך הכולל. ערכים היסטוריים, תרבותיים וחברתיים: כמבנה היסטורי בעל ערך אדריכלי, היסטורי ותרבותי, המבנה הוא חלק מההיסטוריה של התפתחות הדואר בארץ. ככל הנראה, הוא היה סניף דואר ראשון בארץ ביישוב כפרי כלשהו. כמוכן, הוא גם חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של נהלל. ערכים נופיים: התכנון הנופי באזור מבנה בית הדואר הוא בעל אופי האופייני למושב - נוף פתוח, עצים בעלי גזע ועלווה גבוהה, שולי דרכים המעוטרים בשיחים. ערכים בלתי מוחשיים: המבנה הוא סמל לתחום השירותים הבריטיים לפני קום המדינה.

נחשף לקהילה, מנכיח את המורשת

לאור כל אלה, אין ספק כי ייעודו של המבנה כמבנה ציבור מאפשר שימוש שיחשף אותו לקהילה, לתושבי נהלל ולמבקרים, וינכיח את המורשת המקומית. עם זאת, היה כאמור צורך בשיפוץ המבנה כדי לאפשר קבלת קהל נוחה, הנגשה של תאי הדואר, טיפול בסדקים ועוד. הוחלט כי על השיפוץ להיעשות באופן שלא יפגע במבנה ההיסטורי, וכי ייצאו פתרונות קונסטרוקטיביים שימוריים וייעשה שימוש בחומרי גמר ובפתרונות אדריכליים התואמים את הקיים. לאור המלצתם של גורמי השימור, המועצה לשימור אתרי מורשת החליטה לשמר את המבנה באופן שיכבד את מורשתו. בהתאם לרוח זו הוחלט שלא לאטום פתחים קיימים בבנייה, להותיר לדואר את האגף המקורי, הקדמי, בעל החזית לרחוב – ולשמרו לשימוש זה. באשר לפרטי נגרות, לחלונות ולפרטי מסגרות דוגמת סורגים ומעקות, פרטי גג הרעפים, המרזבים והמזחלות – אלו הם פרטים שיועדו לשימור. נקבע כי כל פעולת שימור או החלפה של פרט קיים תיעשה בחומר גלם תואם ולאחר תיעוד הפרטים, כך שהפרט המחודש יהיה תואם למקור. פרויקט השימור החל בקיץ 2021. שלב התכנון החל כשנתיים קודם לכן, בשיתוף המועצה האזורית עמק יזרעאל.

מפשילים שרוולים: בית הדואר זוכה לשימור

ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, מפרט את עבודות השחזור והשימור במבנה ההיסטורי, המשמש כבית דואר אזורי ומשרת אזור נרחב, ולא רק את מושב נהלל. תיבות חלוקת הדואר שהיו בתוך מחסן קטן במבנה הועברו ממנו אל מרכז חלוקה חדש. מרכז החלוקה הישן והקטן וכן החלל המרכזי של בית הדואר פונו, והעבודות החלו. בשלב הראשון טיפלו בגג, שעבר שיקום לפני מספר שנים על ידי הדואר. הפתח המקורי העולה אל חלל הגג הושאר כפי שהיה. כך גם באשר ללוחות העץ המקוריים של תקרת הרביץ. התקרה עצמה פורקה, והוחלפה בגבס. וכך, גם כיום ניתן להבחין היטב בקונסטרוקציה של תקרת הרביץ המקורית. מהתקרה הגבוהה תלויים כעת באמצעות כבלים דקים גופי תאורה פשוטים המאפיינים את התקופה. "זהו פתרון שמחד גיסא מכבד את המבנה ואת ההיסטוריה שלו, ומאידך גיסא מאפשר את הפרקטיות שנדרשת ממבנה ציבורי", מסבירה אסתרליס.

ומהתקרה – לרצפה. הפתעה של ממש המתינה לצוות השימור כשהורם הריצוף הקיים. "חשפנו את רצפת הבטון המקורית של המבנה. הפתיע אותנו שהיא נותרה במקומה ולא פורקה כאשר הותקן הריצוף הקיים. בדרך כלל נוהגים לפרק ריצוף ישן לפני ריצוף חדש. כאן זה לא קרה." בשלב זה התעוררה דילמה: האם להותיר את רצפת הבטון היצוקה (שיציקתה מעורבת באגרטיים, סוג של מוזאיקה) לשימוש העתידי בבית הדואר המשומר? העובדה שמצבה של הרצפה המקורית אינו

מיטבי, וכי יש בה שקעים וסדקים, הביאה להחלטה להותיר ממנה רק פיסה קטנה, ולהניח מעליה לוח זכוכית שאפשר לדרוך עליו. "אין מדובר במבנה שנועד לתצוגה, אלא במבנה ציבורי, המשמש קהל.

מסיבה זו, הרצפה המקורית תיוותר ברובה מתחת לרצפת הבטון הקיים", מציין חפץ. בקיר הניצב מול דלת הכניסה יש נישה שתפקודה המקורי נותר עלום גם כיום. האם מדובר בפתח גדול שנאטם? או שמא היה לה תפקיד אסתטי ותו לו? תשובות אין, ולא נותר אלא לשער. עם זאת, כאשר מתבוננים במכלול כולו אפשר להניח כי ההסבר האחרון הוא הנכון. זאת משום שפריטים רבים בבית הדואר מציעים ערך אסתטי בלבד, ואינם מחויבי המציאות. בהמשך החלל היה במקור קיר הפרדה בין מתחם קבלת הקהל לבין חדר חלוקת הדואר. בקיר זה הוחלט לפתוח פתח לטובת חדר שירות לעובדי הדואר בגלגולו החדש, ובו שירותים, מטבחון ופינת ישיבה קטנה. בזדוג' עבדול רחים, ראש צוות שימור פיזי במועצה לשימור אתרי מורשת שהיה מעורב בפרויקט, מדגיש: "עבורי, עיקר הדגשה על הדור הבא. אני מקווה שהצעירים יתעניינו בהיסטוריה של המבנה". לדבריו, האיכות הגבוהה של הבנייה ההיסטורית הפתיעה אותו. נראה שבבניין המקורי הייתה חשיבה רבה ותכנון מראש. עם חומרי הגלם שיקלו להשיג באותה תקופה, הם עשו את המרב, והתוצאה היא מבנה שהוא גם פרקטי וגם אסתטי. למעשה, לולא חדירת המים, על הנזק שהיא גרמה במהלך השנים, עבודות השימור היו פשוטות הרבה יותר. מדובר בבנייה מאסיבית ואיכותית במיוחד.

מבט לעתיד: רמזים מן העבר

כפי שהוזכר בתחילת החוברת, בפנים המבנה נותרו כמה רמזים לימיו הראשונים של המבנה, ובהם קטע מהצביעה המקורית. "יש מי שמקשרים טיח מתקלף עם לכלוך – ולא עם תזכורת לסימני הזמן, כפי שנהוג למשל באיטליה", אומרת אסתרליס. "במקרה של בית הדואר בנהלל, אחרי שהקפדת לחזק את המבנה כראוי, נותר מקום להראות את שיני הזמן, את החומרים האוטנטיים בדמות הטיח והצבע המקוריים". בהתאם לרוח זו הוחלט לצבוע את פנים המבנה בגוון הצבע המקורי, הצהבהב, שנגלה בקטע החשוף. "את הבחירה הזאת עשינו בזכות החשיפה של הצבע המקורי." אלמנט נוסף שהושאר למען הערך ההיסטורי והאסתטי מגיע בדמות צמד הכספות שמול הכניסה למבנה. על אחת מהן מתנוסס תבליט מתכת מרשים ועליו חקוקות המילים Milners' Patent – Fire Resisting. על האחרת תבליט מוזהב, ועליו המילים Goodwin & Co Birmingham. עוד פיסת היסטוריה מצויה בחזית החיצונית, שבה בולטת תיבת דואר אדומה. זוהי תיבת הדואר המקורית של בית הדואר, ומבט מקרוב יגלה בה את הכיתוב W.T Allen & Co London. ואם אנו נותרים בחזית – חלונות שלמים, וגם חלקי חלונות, שומרו וגם שוחזרו, בהתאם למצבם בפועל. אף שעם השנים הוחלפו חלונות העץ של המבנה בחלונות אלומיניום, הצליח צוות השימור לחשוף את צבעם המקורי. אסתרליס מתארת את ההתלבטות שעמדה בפני המשמרים: ידענו על פי צילומי השחור-לבן כי מדובר בצבע כהה. בהמשך התגלה הצבע המקורי – ירוק הדומה ללוח של כיתה בבית ספר. כעת התעוררה דילמה. מחד גיסא מדובר בצבע שכבר מזמן אינו אופנתי. מאידך גיסא אין פה עניין של אופנה אלא של שימור. לכן, בחרנו בצבע שמאוד תואם את המקור. לא חשבתי שבחירת צבע תביא עימה דילמה כה גדולה. לדבריה, בעידן ששולטים בו הבז' והאפור, הצבע הירוק של אותם חלונות מדגים עד כמה השתנינו – מנטלית וחברתית.

"אין ספק שיש לכבד את הצבע המקורי את הירוק של פעם. ולמרות שהוא אינו אופנתי עוד, בדיעבד מסתבר שכיום הוא נראה נהדר בבית הדואר." המשקופים המקוריים טופלו אף הם, וכך גם סורגי הברזל המקוריים שעוטפים את פתחי המבנה. עד למועד השימור, הייתה במקום דלת "פלדלת". זו הותקנה, ככל הנראה, שנים רבות לאחר שקובעה הדלת המקורית, שממנה לא נותר כל זכר. עם תום תהליך השימור מתהדר המבנה בדלת עץ בעלת שתי כנפיים, בדומה לדלת המקורית, כפי שהופיעה בתצלומים ההיסטוריים. עם זאת, בשל דרישות האבטחה של דואר ישראל מוטמעת בכל כנף פלטת מתכת מסיבית, נסתרת מן העין. כפי שהוזכר קודם לכן, מצבו הפיזי של המבנה היה רחוק מלהיות משיבוע רצון, בעיקר בשל הסדקים הרבים. אלו טופלו באמצעות רשת סיבי פחמן, שהעניקה חוזק משמעותי למבנה. "המבנה היה בנוי בסיד מעורב בצמנט, כיאה לנהוג בשנות העשרים והשלשים של המאה הקודמת, בעת שהצמנט היה יקר המציאות", מסביר חפץ. "מאוחר יותר הבינו ששילוב כזה אינו נכון, והוחלט להפסיק לבנות באופן זה". מאחר שהמבנה ימשיך לשמש כסניף דואר, בוצעו

לבקשת דואר ישראל שינויים מספר בחלוקה הפנימית של החלל. "עם זאת, כמועצה האמונה על שימור מבנים ועל הנראות הייחודית שלהם, החלטנו להוסיף את ההיבט השימורי בהימנעות מסגירת פתחים רבים מדי במבנה זה. כך, מי שייכנסו פנימה יזכו לחוות את עוצמת המבנה במלואה", מסכם חפץ.

"מבנה נדיר מסוגו"

אף שמלאכת השימור החלה בשנת 2021, הרי ראשיתה כשנתיים קודם לכן. אורי בן ציוני, מנהל מחוז צפון במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, מספר: המבנה לא היה מסומן לשימור. בת נהלל לשעבר בשם אורית כפרי התקשרה אליי ודיווחה כי שמעה שעומדים לשפץ את מבנה הדואר. לא הכרתי את המבנה ונסעתי לבדוק אותו. התרשמתי מאוד מערכיו האדריכליים וההיסטוריים. לאחר שבדקתי את התוכנית של דואר ישראל לשיפוץ המבנה נחרדתי, כי השלכות התכנון היו פגיעה בערכיו האדריכליים של המבנה. ביקשתי לעצור את התקדמות הליכי התכנון עד לבדיקת המועצה לשימור אתרים. שיתוף פעולה מצד מועצה אזורית עמק יזרעאל בעצירת קידום הביצוע הותיר בידי המועצה לשימור מרווח למינוי ולמימון אדריכלית השימור ענת אסתרליס. אסתרליס ערכה תיק תיעוד ושילבה בתוכנית הדואר את השמירה על המרכיבים החשובים לשימור במבנה. כך נוצרה גם ההבנה כי ביצוע הפרויקט צריך להיעשות על ידי אנשי שימור. ההירתמות של המועצה לשימור לפרויקט וגיוס המשאבים שלה בתהליך הביא להחלטה כי המועצה תהיה אחראית גם לביצוע. וכך, בזכות שיתוף הפעולה שנוצר בין המועצה לשימור, מועצה אזורית עמק יזרעאל, מושב נהלל וכן רשות הדואר – שומר בית הדואר ההיסטורי של נהלל על פי אמות מידה מקצועיות של שימור מבנים היסטוריים. כאמור, דואר ישראל התחייב כי עם תום תהליך השימור הסניף יחזור לפעול כבעבר. "בפרויקטים אחרים מתחום השימור מתעוררות דילמות באשר לעתיד המבנה. כאן, הכול היה ידוע מלכתחילה: בית הדואר ישוב להיות בית דואר, הוא ישוב לייעודו המקורי". בן ציוני מוסיף כי מדובר בשלב ראשון בלבד. "בעתיד אולי נשקול עם שאר המעורבים בפרויקט – מושב נהלל, המועצה האזורית עמק יזרעאל ורשות הדואר – להכשיר את בית הדואר, המצוי תחת אותה קורת גג, ואולי אף לשלב בו את ארכיון עמק יזרעאל. ישנם רעיונות רבים שנבחנו". יאיר מור, מזכיר ועד מקומי נהלל, מרחיב: נהלל תמיד היוותה מרכז עבור יישובי הסביבה. עד היום, רבים מגיעים לסוכנות הדואר מכל יישובי הסביבה – קיבוצים, מושבים, יישובי בית זרזיר ועוד. בית הדואר נמצא במרכז המושב, ובעצמו מהווה מרכז לתושבים שפוקדים אותו. וכמובן, מדובר במבנה מאוד מזמין ומיוחד, שאין בנמצא רבים כמותו. היה חשוב מאוד שמבנה זה יזכה לשימור. באשר לעתיד, אנו שוקלים להפוך גם את בית הדואר הצמוד למקום חי, לייעד אותו לשמש כארכיון נהלל יחד עם ארכיון דואר מקומי. ככזה, הוא יהפוך לנכס בעבור תלמידי בית ספר, סטודנטים וצמאי דעת. עזריה מנחם, מהנדס מחוז צפון בדואר ישראל, היה מעורב בפרויקט בתחילתו, ובהמשך פרש לגמלאות. גם הוא סבור כי יש חשיבות רבה לשמירה על תפקידו הראשוני של המבנה. זהו מבנה בעל חשיבות היסטורית משמעותית. אינני מכיר מבנים רבים מסוגו באזור הצפון, ששמרו על צורתם החיצונית בדומה לבית הדואר בנהלל. ישנם מבנים רבים שנבנו במקור לצורך אחר והפכו לסניף דואר, או כאלו שהשתלבו במבנים קיימים. אבל מבנה כה ותיק? כאלו יש רק מעטים. רון ירדנאי מסכם ואומר: "זה היה פרויקט מאוד מעניין, שהיו מעורבים בו אנשי עשייה שנרתמו לעניין ונתנו מעצמם רבות. כיום, בית הדואר משמש מצד אחד כסמל חשוב, ומצד אחר ממשיך לשרת את הקהילה." באביב 2022 שב בית הדואר בנהלל לתפקידו המקורי, והוא משרת את תושבי המושב והאזור כולו.

בפרויקט לקחו חלק גורמים אלה:

- **מימון הפרויקט:** משרד התרבות והספורט, המועצה האיזורית עמק יזרעאל, מושב נהלל, דואר ישראל, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- **מנהדס ראשי:** אהרון לויתן, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- **מנהל מחוז צפון:** אורי בן ציוני, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- **ניהול ותכנון הפרויקט:** ארנון חפץ, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

• **אדריכלית הפרויקט:** ענת אסתרליס

• **תכנון ותיעוד הנדסי:** דויד שוורץ, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

• **הכנת תיק תיעוד:** אדר' ענת אסתרליס

• **ביצוע, שימור ושחזור:** צוות השימור של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

• **ביצוע נגרות:** נגריית המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

• **חשמל, תכנון וביצוע:** א.ד חשמל דוד (96) בע"מ

• **הצטיידות:** דואר ישראל

מועד סיום הפרויקט: אביב 2022

בית הדואר בנהלל שבעמק יזראל הוא מבנה בעל ערך אדריכלי, היסטורי ותרבותי. המבנה, שנחנך בלב המושב בשנת 1935, מהווה חלק מההיסטוריה של התפתחות הדואר בארץ, והיה ככל הנראה סניף הדואר הראשון בארץ שהוקם ביישוב כפרי כלשהו.

בית הדואר מהווה חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של נהלל, המושב הראשון בארץ ישראל שנוסד בהתאם לעקרונות מושב העובדים, ואף תוכנן ככזה.

מלאכת השיפוץ והשימור הקפדנית של בית הדואר הביאה עימה אתגרים ודילמות, ולצידם גילויים מרתקים.

להבדיל מפרויקטי שימור רבים אחרים – בתום השימור חזר בית הדואר לשמש בייעודו המקורי. באופן זה הוא נחשף במיטבו לקהילה – לתושבי נהלל ולמבקרים – ומנכיח את המורשת המקומית במלוא עוצמתה.